

Foto: PD via Wikimedia Commons

02 / 2021

Tribunal federal – «Giugaders da chartas» – Heinrich Schmid – Revitalisaziun da l'En – Palestina – Patrimoni cultural audiovisual – Demografia grischuna – Celibat – Cuminanzas etnicas europeicas

Ils edificis represchentativs dal Tribunal federal

■ «Edificis per la justia èn stabiliments classicistics imposants.» L'edifici dal Tribunal federal a Losanna correspunda perfetgamain a quest cliché. L'edifici nov dal Tribunal amministrativ federal a Son Gagl vesa però ora tut auter. Entamez pon ins situar l'edifici dal Gottard a Lucerna, nua che sa chattan las partiziuns da dretg social dal Tribunal federal, ed il Tribunal penal federal a Bellinzona. En las debattas parlamentaras è vegn discuta – gea perfin disputà – da differents temps sur dals lieus da las dretgiras. Il federalissem è qua adina stà il grond tema. Uschia il 1874 en connex cun la tscherna dal lieu per il Tribunal federal sco era var 130 onns pli tard: sco lieus per las dretgiras federalas d'emprima istanza discutesch'ins l'emprim Aarau e Friburg, en il parlament survegnan la finala Bellinzona e Son Gagl il bitschamaun federalistic.

Dal casino en il parc – il Tribunal federal a Losanna

Cun la Constituziun federala dal 1848 vegn constituida ina dretgira federala suprema. Quest emprim Tribunal federal n'è betg in organ permanent e na sa raduna betg en ina sedia fixa. Ina sesida annuala ha lieu mintgamai a Berna. En cas da basegn po il president enviar ad ulteriuras sesidas, sche pussaivel

en il lieu dal process. La dretgira sa cumpona dad indesch derschaders en uffizi accessoric e dad indesch «suppleants», uschia che mintga chantun è represchentà. Ella dispona d'ina chanzlia e d'in actuar. Intgins dals derschaders federal èn il medem mument cussegliers dals chantuns u cussegliers nazionals. Il princip da la separaziun da las pussanzas è concepì da lezzas uras a moda main stricta. Tant pli strictamain respectan ils stadis federals la limitaziun da las competenzas dal Tribunal federal.

Pir cun la revisiun totala da la Constituziun federala il 1874 daventa il Tribunal federal in'istituiziun permanenta cun nov derschaders en uffizi cumplain e cun ina sedia fixa. Set citads s'annunzian per daventar questa dretgira. Suententer debattas parlamentaras intensiv e tschintg votaziuns gudogna Losanna cunter Lucerna la votaziun finala per la sedia dal Tribunal federal. L'elecziun sutstraitg la separaziun da las pussanzas era geograficamain, ins resguarda la Svizra romanda per motivs federalistics. Curt avant la decisiun ha ina maiorità approvà qua la revisiun totala da la Constituziun federala il 1874 – cuntrari a l'emprima votaziun dal pievel il 1872: il chantun Vad, il chantun da Neuchâtel ed il chantun da Genevra èn decisivs per l'approvaziun da la Constituziun revedida.

Il 1875, durant l'emprim onn sco dretgira permanenta, elavura il Tribunal federal 603 cas – damai 67 cas per mintgin dals nov derschaders. En cumparegliaziun: ils ultims onns è creschida la glista da las fatschentas cun l'augment successiv da las competenzas sin passa milli cas per partziun – damai sin 170 per mintga commember da la dretgira. Per dar dumogn a tants cas duvravi da lezzas uras e dovri oz considerablamain dapli actuaras ed actuars. Eran quai il 1875 duas, èn quai oz 98 plazzas a temp cumplain en las tschintg partiziuns a Losanna.

La cumpetenzza legislativa da la Confederaziun schlargiada il 1874 cun la revisiun costituzionala maina en pass regulars a l'amplificaziun dal Tribunal federal. Ina da las emprimas leschas d'execuziun è la lescha davart l'organisaziun giudiziala. Quella dat considerablamain dapli cumpetenzas dal Tribunal federal. L'emprim sa raduna il Tribunal federal a Losanna en il Casino de Derrière-Bourg

a la Place St-François. Suententer diesch onns survegn el in agen sez uffizial. Theodor Curti menziuna en sia «Geschichte der Schweiz im XIX. Jahrhundert» ch'il Vad haja construi per quest intent in edificiu monumental sin il Montbenon.

Suententer ch'il Dretg d'obligaziuns entra en vigur il 1883, furman 14 derschaders federals ina partziun da dretg public ed ina partziun da dretg civil. Cun la surveglianza suprema da la lescha da scussiu e concurs vegnan vitiers il 1895 dus ulteriurs derschaders. Il 1912 entra en vigur il Cudesch civil svizzer, il Tribunal federal survegn ina segunda partziun da dretg civil ed il dumber dals derschaders crescha sin 24.

Ereziun da l'edifici classicistic odiern

Il bel Palais de Montbenon, oriundamain previs per 13 derschaders, daventa definitivamain memia stretg. Il 1912 publitgesch'ins ina concurrenza per in nov palaz da justia che duai vegnir erigi sin ina parcella en il Parc de Mon-Repos acquistada curt avant da la citad da Losanna. I vegnan inoltrads 83 projects, il 1913 gudognan ils architects Louis-Ernest Prince (1857–1936) e Jean Béguin (1866–1918) – ma la dretgira qualifitgescha quest project sco memia pauc impurtant – l'edifici per la dretgira suprema dal pajais dastgia far ina parita pli degna. Prince e Béguin vegnan sustegnids da l'architect Alphonse Laverrière (1872–1954) da Losanna. Sut s'egida vegn sviluppà il project suspendi l'emprim pervi da la situaziun finanziaria da la Confederaziun. Il 1927 è l'edifici però erigi, sco in'ovra d'art complessiva imposanta, dadora en il stil classicistic, daders cun colurs e furmas d'art déco exquisitas, cun il mobigliament adequat ed ils plats da l'ura creads da Laverrière en ils biros dals derschaders.

Il 1942 entra en vigur il Cudesch penal svizzer, il 1969 la lescha davart la procedura administrativa. Uschia vegnan vitiers il 1942 la Curt da cassaziun penal ed il 1979 ina segunda partziun da dretg public. L'applicaziun dal dretg dals derschaders supremms mussa ch'il dretg public daventa pli e pli impurtant – per exempel cun il dretg dals esters, la planisaziun dal territori ed il dretg da l'ambient. Il dumber da derschaders crescha sin 26, lura sin 28 e la finala sin 30. Oz lavuran 28 commembers da la dretgira en las tschintg partiziuns a Losanna. Cun il temp s'engrondescha era l'amministraziun da la dretgira, l'informatica arriva. I vegn stretg en il Palais Mon-Repos.

Provisoris che na cuntentan betg a la lunga e chars locals affittads supplementarmain en la vischinanza duain far remadura. L'ultim decenniu avant la midada dal millenniu engrondesch'ins finalmain il Palais cun las alas previsas gia en il project oriund, e quai il medem mument ch'ins renovescha il plaun sut il tetg. Las alas vegnan erigidas sin la vart vers la spunda e sin il plan orizzontal previs, però en in stil architectonic modern e cun ina repartiziun da las stanzas conforma al temp (Fonso Boschetti, *1932)

Quai che riguarda il mantegniment ed il diever quotidian da l'edifici ston las exigenzas da la protecciun da monuments s'accordar cun in'utilisaziun conforma al temp ed economica. I vegnan adina puspè fatgs cumpromiss. Las mesiras da segirezza en connex cun ils «indrizs da separaziun» en l'areal d'entrada n'èn per exempel betg incontestablas, e la signalisaziun da las sortidas d'urgenza è baunduradas al limit estetic.

Cun in'evidenza remartgabla sa movan ils utilisaders dad oz en la substanza architectonica istorica – dal tuttafatg conscients ch'els lavuran en edificis singulars. Per fortuna è sa mantegnì en blers lieus il mobigliar original fin oz, saja quai en las salas da dretgira, en la magnifica sala da leger da la biblioteca renovada il 2011 (architectura: Béatrice Clavel, *1964, restauraziun: Olivier Guyot,

Losanna: Palais de Montbenon (survart) e Tribunal federal odiern.

FOTOS PD

*1965), en la «Salle des journaux» ed en singuls biros cun las maisas da scriver da ruver originaras, sin las qualas vegnan elavuradas sco antruras sentenzias dal Tribunal federal.

Schizunt las cellas d'arrest en il plaun sutterranean betg pli duvradas ils ultims decennis per l'intent oriund han ins puspè mess en urden. Oz correspundan ellas a las normas da la Convenziun europeica dals dretgs umans, entant ch'ellas èn uschè damanaivel da l'original sco pussaivel. Quai che po deplorablamain strusch pli vegnir reconstruì è la curt interna en la part en l'ost. Il pavigliun «faux-vieux» annectà ils onns 1980 cun ina repartiziun da las stanzas pauc flexibla blochescha la situaziun durablamain. En pli n'al han ins betg muni d'in tschaler, uschia ch'ins ha ruinà cun quest pavigliun engrondiment sutterranean da las localitads d'archiv che pudess vegnir necessari e che fiss stà pensabel là. Persuententer resta liber da fabricaziuns il lieu idillic en il parc – restar libra da fabricaziuns duai era la giurisdicziun independenta dal Tribunal federal.

Da la villa al quai – il Tribunal federal d'assicuranzas a Lucerna

L'industrialisaziun, spezialmain en la segunda mesadad dal 19avel tschientaner, ha per consequenza midadas essenzialas en la societad. La garanzia sociala cun la chasa pitschna sin il bain puril u cun las mastergnanzas artigianalas en las citads na basta betg pli. Il basegn d'ina assicuranza vegn palais. Ina lescha d'assicuranzas da malsaus e d'accidents, la lex Forrer, vegn l'emprim anc refusada il 1900, il 1911 però approvada en ina segunda emprova. En vigur entra ella dentant pir il 1918. Cun questa lescha vegn creà ultra dal l'Uffizi federal per assicuranzas socialas e l'Institut svizzer d'assicuranza d'accidents er in Tribunal federal d'assicuranzas independent – sco istanza suprema en dumondas areguard assicuranzas da malsaus e d'accidents. Gia il 1902 entra en vigur la lescha incontestabla

da davart l'assicuranza militar. Cun sia revisiun il 1914 vegn adjuditgada al Tribunal federal d'assicuranzas er en questa materia la cumpetenzza sco istanza suprema.

Lucerna, il 1874 anc inferiura a Losanna en il rom da l'«elecziun da cumbat» per la sedia dal Tribunal federal, vegn resguardada bundant 30 onns pli tard cun il Tribunal federal d'assicuranzas. Il 1917 sa raduna quel per l'emprima giada en la sala da giurisdicziun superiura dal chantun da Lucerna. El sa cumpona l'emprim da dus derschaders en uffizi cumplain e da trais derschaders en uffizi accessoric. Sco persunal giuridic vegnan vitiers in actuar e tschintg secretaris. Gia il 1920 vegnan elegids trais ulteriurs derschaders en uffizi cumplain. Il Tribunal federal d'assicuranzas daventa il 1969 cun la revisiun da la Lescha federala davart l'organisaziun giudiziala ina partziun organisatoricamain independenta dal Tribunal federal, mantegna però sia sedia a Lucerna. La lescha davart il Tribunal federal ha per consequenza la «fusiun» dal Tribunal federal d'assicuranzas e dal Tribunal federal, ma las duas partiziuns da dretg social restan a Lucerna.

Oz furman mintgamai tschintg derschaders e derschaders federals las duas partiziuns. Els vegnan sustegnids da 40 actuaras ed actuars. Il persunal amministrativ vegn augmentà da 10 plazzas inizias sin actualmain var 30 plazzas a Lucerna sco lieu dal Tribunal federal.

L'istorgia dal Tribunal federal d'assicuranzas è colliada stretgamain cun la Villa Schumacher-Kopp a l'Adligenswilerstrasse 24 a Lucerna, erigida enturn il 1890. L'onn 1916 prenda la Confederaziun en locaziun il bain, l'onn 1922 cumpra ella per in quart milliun francs la villa da l'anteriu chemist chantunal. Per motivs economics sto la Confederaziun suspender ils plans da transformaziun e d'engrondiment fin l'onn 1931.

Perquai ch'ils cas en connex cun l'assicuranza militar s'augmentan massiv-

main durant la Segunda Guerra mundiala, dovri derschaders suppleants supplementars. Il 1969 suonda l'augment sin set derschaders, il 1980 sin nov, il 2001 sin indesch – quai reflectescha il svilur da las assicuranzas socialas en Svizra suenter la Segunda Guerra mundiala e mussa ch'il sector da cumpetenzas dal Tribunal federal d'assicuranzas è vegn augmentà considerablamain: il 1948 vegn introducida l'Assicuranza per vegls e survivents, il 1952 l'Assicuranza cunter la dischoccupaziun, il 1960 l'Assicuranza d'invalidità ed il 2005 la finala l'Assicuranza da maternità.

Il 1970/71 ed il 1980/81 prendan ils responsabls puspè per mauns engrondiments en il sector dal sochel da la villa. Quels reduceschan a moda persistenta il caracter originar da la villa e na cuntentan betg il basegn da localitads da la dretgira adina pli grond. Per ils blers cas en connex cun il dretg d'assicuranza sociala cumpletta pliras giadas è la villa memia pitschna, malgrà l'annexa ed il sochel.

Avant in ulterior engrondiment sa dat il dretg mument ina buna soluziun grazia a la reorganisaziun da las Viafieras federalas svizas: il 2002 dattan quellas en locaziun a la Confederaziun la sedia d'enfin ussa da lur direcziun regiunala II en l'anteriu edificiu d'amministraziun da la Viafier dal Gottard al Schweizerhof. L'edifici dal Gottard, erigi dal 1886 fin il 1889 (Gustav Mossdorf, 1831–1907), vegn transformà per il Tribunal federal d'assicuranzas en in palaz da justia funcziunal e tuttina represchentativ e fitg bain situà.

Las dretgiras federalas d'emprima istanza

L'onn 2000 han pievel e chantuns approvà cun gronda maiorità la basa costituzionala per ina refurma da la justia cumplexsiva. La revisiun totala da la giurisdicziun federala instradada suenter questa refurma duai per l'ina distgargar il Tribunal federal, per l'atra megliar la protecciun legala cun stgaffir dretgiras federalas d'emprima istanza. Il Tribunal penal federal cumenza sia actività il 2004 a Bellinzona. Per la nova sedia en il lieu da l'anteriura scola da commerz chantunala al Viale Francini han l'Uffizi federal per edificis e logistica ed il chantun Tessin realisà il 2008 ina concurrenza. Oz sa chatta là in bischu funcziunal represchentativ, projectà dal team da planisaders ed architects grischun Valentin Bearth (*1957) ed Andrea Deplazes (*1960) e dals architects tessinai Pia Durisch (*1964) ed Aldo Nolli (*1959). La fatschada dal classicissem tardiv da l'avantcorp mantegnì che datescha dal 1895 (Emilio Donati, Maurizio Conti) beneventa ils visitaders cun in alv traglichant. Davosvart porscha in'annexa nova var 80 plazzas da lavur a derschaders, al secretariat general ed als servetschs.

Il Tribunal amministrativ federal è en funcziun dapi il 2007 l'emprim a Berna e Zollikofen e fa lura il 2012 midada a Son Gagl. Per finir prenda il Tribunal federal da patentas alloschi dapi il 2012 en in nov edificiu da l'amministraziun a Son Gagl. Per l'emprima giada dapi stgars tschient onns ha la Confederaziun la chaschun da publitgar quasi per in champ liber ina concurrenza per in palaz da justia. Da 197 projects inoltrads tscherna la giuria la finala «Auf Rosen gebettet» dad Astrid Stauffer (*1963) e Thomas Hasler (*1963), Frauenfeld, perquai ch'il concept urbanistic sco era l'organisaziun da l'edifici persvadan.

La preschentaziun:
Dossier «Tribunal federal».

Dapli infurmaziuns:
chatta.ch/?hiid=2732
www.chatta.ch

Giugaders da chartas

■ **Quest atun hai jau gi la chaschun da visitar a Basilea/Riehen en la Fondation Beyeler maletgs dal grond pictur franzos Paul Cézanne. El ha evidentamain gi considerabla influenza sin picturs moderns, uschia era sin Fernand Léger.** En connex cun questa visita hai jau pensà a mes viadi d'avant intgins onns a Basilea. Jau aveva alura scrit il suandant en mes computer:

Entrond en il tren hai jau chattà in baun per mai. Jau vuleva reflectar in tchet mes plans per Basilea. Avant intgins dis aveva jau vis a la staziun il fegl cun la pictura d'invitaziun «Fernand Léger a Basilea». A chasa era jau naturalmain dà sin quest num sfegliand cudeschs en connex cun auters picturs franzos. Jau n'aveva betg ina relaziun cun quest pictur-artist e ses maletgs technics ed abstracts. Il bigliet cumbinà da tren, bus/tram ed entrada avevan intima mai da viajar a Basilea.

Suenter intginas staziuns vegnan ils bauns occupads pli stedi. Ina dunna sin ils onns dumonda, sch'il plaz visavi saja liber. Ella veva previ da s'entupar cun sias soras a Turitg. Ina sora abitescha là e l'altra a Berna. Quella da Turitg sorprendia las spesas dal di. Duas giadas ad onn s'entaupian ellas. Quai detti in legraivel revair. Ed allura di ella per spass: E sche nus na savain betg pli tge raquintar, dain nus in jass sco pli baud en famiglia. Jau poss dir d'era dar in gieu da chartas da temp en temp. Noss gieu «Troccas» saja conuschent suletta-main en ina part dal Grischun. Quest gieu derivia cartaivel da la Frantscha. Ils nums sin las chartas scrits per franzos. Ed jau sappia d'in pictur franzos che haja era malegià giugaders da chartas.

Il museum d'art ha mussà lez atun (1994) in dumber da maletgs dal pictur franzos Fernand Léger (1881–1955). Igl ha druvà temp da far la runda atras las salas. Sco la gronda exposiziun (motivs dals onns 1911–1924) ha illustrà clera-main ha el malegià oravant tut maletgs dominads dal svilup tecnic en il mund civilisà modern. En quest smugl da maschinas ed abstracziun n'eri betg simpel da vegnir da chasa e da chapir ils motivs per in visitader che fa ses pensaments e sias scuvertas en emprima lingia cun ils egl. Tuttavia intgins maletgs han occupà mai, per exempel «L'escalier», «Les

hommes dans la ville», «L'horloge», «La lecture» e tuttavia «Partie de cartes». Jau sun entrà en il tren vers chasa cun la cuntentientscha d'avair visità questa exposiziun e cun il basegn da returnar a Basilea. Il gieu da Fernand Léger m'aveva fatg in'impresiun anc memia pauc definibla.

Jau ma sun legrà da chattar a chasa en in cudesch da Paul Cézanne (1839–1906) la reproducziun da: «Les joueurs de cartes». Questas picturas (en pleras variaziuns) èn ovras zunt popularas da Cézanne. Ils giugaders èn simpels. Els paran da seser en in chantun dal local

deditgads cumpletta-main a lur gieu. Il remartgabel è che tuts portan ina chapel. La butteglia è d'entuorn ed era la pipa manca betg.

Les joueurs da Paul Cézanne ed ils giugaders da «troccas» èn glieud deditgada a gieus paschaivels, entant ch'il maletg da Fernand Léger, vis a Basilea, fascheva ina impresiun blier pli severa tuttavia tar la segunda visita, era sch'el aveva num: partie de cartes. Igl aveva chartas da gieu en il maletg, forsà «troccas» (tarots). Igl è donn ch'i n'aveva betg chartinas da quest maletg per illustrar la situaziun. Questa pictura ha Fernand

Léger creà il temp da guerra. Senza il titel avess jau gi dapli braja da chattar en il maletg ils trais giugaders e las chartas. Els eran talmain encuirassads da chapelinas e membra da metal sco nauschas cartuschas. I sa tracta probabel da schuldada en in zup che fa ir il temp da lungurella cun il gieu da chartas e cun fimar la pipa. En mintga cass chatta l'aspectatur en quest maletg marzial d'armadira la brutalitad e malgistia senza parigl da mintga guerra.

Podà ch'il pictur ha vulì metter nà generals che studegian amez in arsenal plans per pudair manevrar cun ils roboters da schuldada en la proxima attacca. Il senn final d'in maletg è forsà mai d'eruir. Fernand Léger scriva en mintga cas da Verdun ils 14 da december 1916 tranter auter: «... J'avoue (jau conced) que c'est peut-etre là ou j'ai encaissé les plus fortes émotions de ma vie...»

Nus pudain guardar mintgadi en la realitad maletgs guerrills cun la criua brutalitad en differents pajais, per exempel en la Ex-Jugoslovia. Il maletg da Fernand Léger è tut auter ch'in gieu amical dad jass ni troccas. Cun sia armatura marziala scurlatta el vi dals fundaments da l'umanitad. Dapi la pictura da Fernand Léger èn pli che 80 onns passads, ma la guerra destruenta furiescha anc adina in pau dapertut. Èsi forsà uschia che tscherts pussents tschaffan si la guerra sco in gieu da chartas?

E vairamain hai jau legì pli tard, numnadamain ils 10 da zercladur 1999, en in artitgel dal «Le Figaro» la seguenta frasa en connex cun la guerra en il Kosovo: «Mais, plus on approche de la fin de la partie, plus le jeu devient difficile.»

Toni Berther

■ NOS MORTS

Heinrich Schmid – il bab dal rumantsch grischun

DA ANNA-ALICE DAZZI GROSS

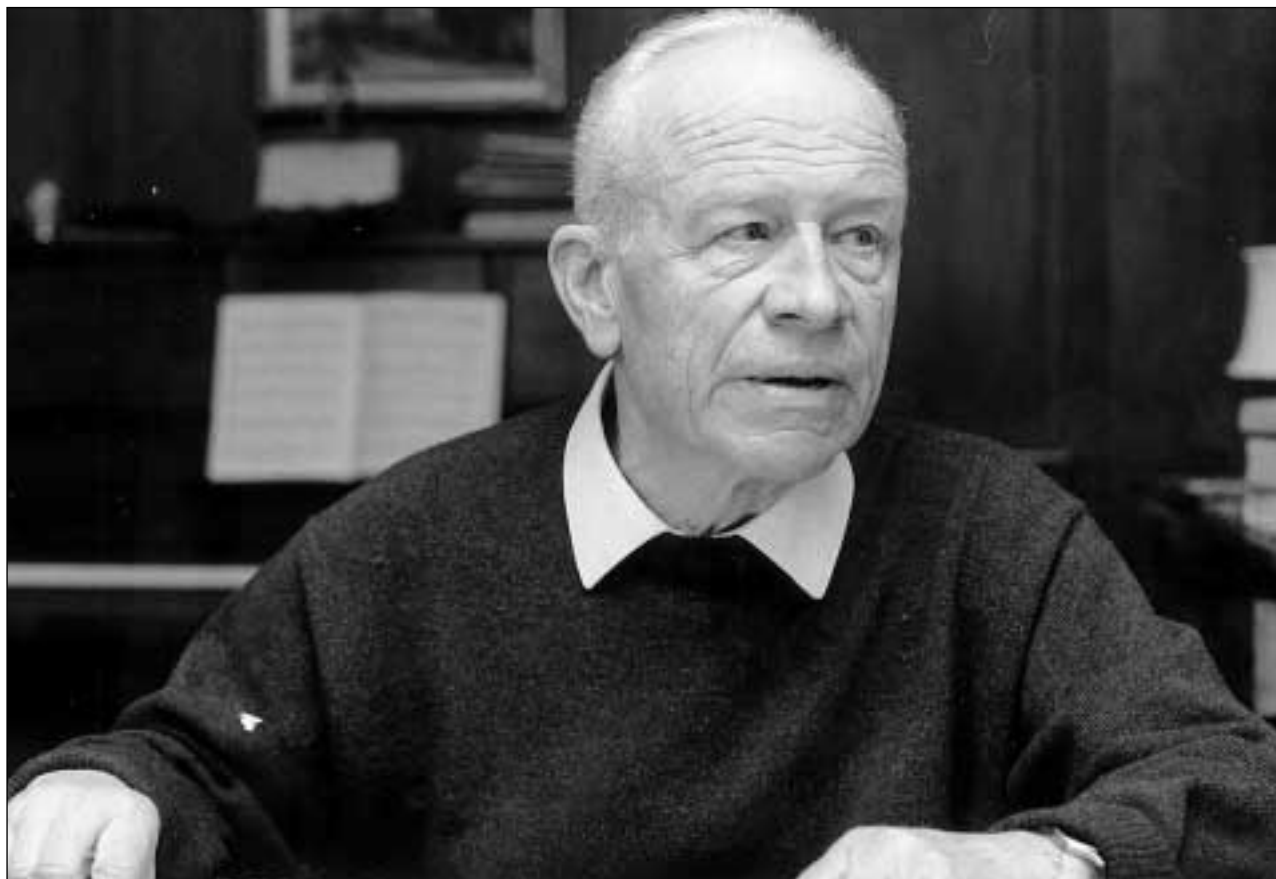
Cun prof. dr. Heinrich Schmid, mort ils 23 da favrer a.c., han pers la romanistica en general e la retoromanistica en spezial in scienzià impurtant. Jau na vulesse repeter en quest lieu las innumbrablas activitads ed ils gronds merits da prof. Heinrich Schmid, menziunads en ils divers necrologs. En mi'undrientscha vulesse jau bleranzi metter en il center dus caracteristicas da la personalitad da Heinrich Schmid che m'han adina puspè impressiunà ed han fatg nascher ina gronda stima per mes anteriur magister, numnadain ses dun da communitgar e ses basegn e plaschair da surmuntar cunfins.

Communitgar e surmuntar cunfins

Heinrich Schmid aveva, dapi si'uffanza, in sbagl d'udida che ha sfurzà el da renunziar ad ina carriera da musicist u da scolast gimnasial. Quel sbagl è però stà forse la raschun principala per ses duns comunicativs, perquai ch'el è adina stà sfurzà da tadlar attentivamain, da far dumondas da controlla e da surventscher la tema da tschertgar il contact cun la glieud, da surmuntar pia cunfins. Abilitads che blers da nus han d'emprender en curs da comunicaziun.

La lingua sco in dals meds da comunicaziun ils pli impurtants e cumplex ha fascinà gia baud Heinrich Schmid. Ella nun è dentant mai stada per el in sistem serrà e static, mabain in organissem che viva ed è suttaless a midadas permanentas. Quellas ha el mess adina en il center da ses interess: Il svilup da la lingua durant l'istorgia, las differentas furmas e varietads linguisticas, la lingua sco med da comunicaziun da differentas societads, la lingua sco instrument da barattar patratgs, ideas, conuschentschas ed infurmaziuns, sco med d'intermediar experientschas e savida, la lingua finalmain sco med d'expressiun multifar da la vita umana.

Heinrich Schmid è stà bun da fascinar era nus studentas e students per las correlaziuns tranter la lingua ed ils umans che la dovran en differentas situaziuns comunicativas, per las pussaivladads da surmuntar cunfins cun agid da la lingua e da savair communitgar uschia in cun l'auter e da sa chapir

Heinrich Schmid che ha er stgaffi il rumantsch grischun.

MAD

vicendaivlamain. Quella stretga relaziun tranter lingua e comunicaziun ha Heinrich Schmid adina sentì en ses pli profund ed era vivì en la pratica, en sia istruzion a l'universitad, ma er en il contact privat. Sias prelecziuns nun èn mai stadas monologs scientifics, sia istruzion mai frontala. Prof. Schmid ha adina tschertgà il dialog cun ses auditori. Ses curs e seminaris eran perquai quasi adina colloquis, durant ils quals el intermediava sia gronda savida. Cun sias dumondas e ses impuls permanentes ha el savì integrar nus en sias reflexiuns, era sch'el saveva senza dubi il pli savens gia la resposta. Discussiuns davart lavurs da seminari u da licenziat, e mintgant schizunt examens avevan lieu tar prof. Schmid a chasa. En quell'atmosfera privata pussibilitava el discurs avers e creativs tranter il professor e ses students. El era in magister sever e pretensius en la materia, laschava però adina sentir sia stima e ses respect per il visavi. Perfin en la critica tschertgava el ils duns zuppads da sias studentas e da ses students. En

quell'ocasiun raquintava el gugent da ses viadis en las pli differentas terras e regiuns linguisticas, d'observaziuns personalas e da discurs cun la glieud da quels pajais.

Cunfins linguisticas han adina fascinà Heinrich Schmid, e quai en in dubel senn: D'ina vart sco sfida da surmuntar quels, da l'autra vart sco zonas da contact linguisticamain captivantas. Ils tratgs linguisticas cuminaivels e divergents, ma era il svilup e las midadas linguisticas en quellas zonas da contact han occupà Heinrich Schmid adina puspè. Pliras da sias publicaziuns scientificas dattan perditga da quel interess spezial: «Über Randgebiete und Sprachgrenzen», «Zur Gliederung des Bündnerromanischen», «An der Westgrenze des Rätoromanischen», «Zwischen Chur und Chiavenna».

Prof. Heinrich Schmid ha tschertgà da surmuntar cunfins linguisticas entaifer la romanistica. El aveva profundas enconuschentschas da las differentas linguas romanas, las cumparegliava in

cun l'autra e sa stentava adina d'intermediar ina vista generala da la Romania. L'istorgia cumparistica da las linguas romanas è perquai stà en il center da si' istruzion universitara. Ma el nun è sa limità a la linguistica romana: cun ses studis intensivs dal rumen ha el integrà er las linguas slavas en ses studis e cun sia lavur d'abilitaziun, intitulada «Europäische Sprachräume», ha el schlargià sia perspectiva linguistica sin l'entira Europa.

Ina lingua cuminaivla per la Rumantschia

Cunfins ha Heinrich Schmid surmuntà finalmain era cun l'elavuraziun dal rumantsch grischun, la lingua da scrittira cuminaivla a l'entira Rumantschia. El aveva laschà sentir ch'el n'haja betg mo acceptà l'incumbensa da la Lia rumantscha per interess linguistic, mabain perquai ch'el era fascinà da l'idea da metter a disposiziun a las Rumantschas ed als Rumantschs in instrument da comunicaziun cuminaivel che per-

metta in meglier contact sur ils cunfins regiunals. Prof. Schmid nun ha dentant be stgaffi las directivas scientificas per ina lingua da standard rumantscha. E ha demussà da bell'entschatta ina gronda sensibilitad per aspects e problems sociopolitics, sociolinguistics e surtut era sociopsicologics che giogan ina rolla decisiva tar l'introducziun d'ina nova lingua da scrittira. El ha perquai tschertgà adina puspè il discurs ed il barat d'ideas cun linguistas e linguists, studentas e students e surtut cun la populaziun rumantscha, per la quala el ha stgaffi la lingua unificada. El n'ha betg mo creà ina lingua da punt tranter las regiuns linguisticas rumantschas. Cun il rumantsch grischun ha el era stabilì contacts tranter l'universitad e la scienza d'ina vart e la glieud che dovra la lingua da l'autra vart. Ses numerus viadis sur ils pass grischuns per ir a preschentar sias propostas d'ina lingua cuminaivla a las Rumantschas ed als Rumantschs da las differentas regiuns e per tschertgar da cuminanza soluziuns per tscherts problems linguistic han mussà ses basegn e ses plaschair da surmuntar cunfins. En quellas occasiuns ha el era pudì cumprovar sias qualitads sco communicatur ed interlocutor sensibel ed inschignus.

Il project rumantsch grischun e las discussiuns en connex cun l'introducziun da quella lingua unificada han sveglià interess sin il champ naziunal ed internaziunal ed han avert diversas portas a la Rumantschia. Il rumantsch grischun ha mess blier en moviment, e perfin las charplinas nun han spartì ils umans, ma han sfurzà il cuntrari ils Rumantschs e las Rumantschas da discurre in cun l'auter davart lur futur cuminaivel..

- i Ueber Randgebiete und Sprachgrenzen, *Vox Romanica* 15, 1957, 19–80. Zur Gliederung des Bündnerromanischen. *Annalas da la SSR* 89, 1976, 7–62. An der Westgrenze des Rätoromanischen. *Verkappte Zeugen einstigen Romanentums im Linthgebiet und benachbarten Teilen der Innerschweiz*, *Vox Romanica* 39, 1980, 120–182. Zwischen Chur und Chiavenna; die Mitte Romanischbündnis, *Annalas da la SRR*, 1985, 49–107.
- ii lavur nunpublitgada, en la quala H.S. ha integrà 36 linguas en ses studis.
- iii Richtlinien für die Gestaltung einer gesamtbündnerromanischen Schriftsprache «Rumantsch Grischun», Chur, Lia Rumantscha, 1982.

Vischnanca da Bever, revitalisaziun da las zonas umidas da l'En:

Emprima badigliada per la 2. etapa da revitalisaziun

Mo dus onns sunter la realisaziun da l'emprima etapa da revitalisaziun sin il territori communal da Bever vegnan l'En e sias rivas revitalisads en ina segunda etapa fin al cunfin communal tranter Bever e La Punt Chamues-ch. Cun l'emprima badigliada dals 9 da zercladur 2017 cumenzan las lavurs da construcziun che vegnan a durar fin l'onn 2020. Ils custs budgetads importan circa 9 milliuns francs.

Mez dal 19avel tschientaner han ins cumenzà a curreger il percurs da l'En tranter Bever e La Punt Chamues-ch. Numerusas auas grondas avevan adina puspè chaschunà rupturas dals rempars e silsunter sanaziuns da las ovras da protecziun ch'eran quella giada anc nunsuffizientas. Spezialmain l'aua gronda da l'avust 1954 è stada la chaschun per fundar ina cumissiuon d'En che ha elavurà in concept da protecziun cunter aua gronda. Silsunter èn vegnids construids durant ils onns 1959 fin 1962 ils rempars da l'En a Bever ch'existan anc oz. Cun la construcziun da quest chanal èn resultads per l'avifauna territoris impurtants per passentar l'enviern e per cuar en las zonas umidas separadas. Il rempar da l'En cun salaschada dat oz alloschi ad ina populaziun impurtanta e protegida da vipras. A medem temp èn resultads dentant sper l'En che aveva avant questa correcziun in letg cun bancs da gera, cun chanals parzials e cun bratschs anteriurs, gronds deficits per l'ecologia dals peschs. Ultra da quai separa l'En ch'alisà las zonas umidas da Bever en duas parts, uschia che la diversidad ecologica, aquatica e morfologica è vegnida restrenschiada fermamain.

Oz, in mez tschientaner pli tard, exista pervia da la protecziun cunter aua gronda in basegn da sanaziun considerabel dals rempars da l'En. Diferents studis da la SPF Turig mussan

Stadi actual 2016 avant lavurs da construcziun

Visualisaziun d'in stadi da svilup pussaivel

las pussaivladads ed il potenzial d'ina revitalisaziun da las zonas umidas da l'En mantegnend a medem temp la protecziun necessaria cunter aua gronda. L'onn 2010 èn las votantas ed ils votants da la vischnanca da Bever sa decidids per ina tala revitalisaziun persistenta da las zonas umidas da l'En. En ina 1. etapa ha la vischnanca da Bever realisà ils onns 2012 fin 2014 in project da protecziun

cunter aua gronda sin il traject tranter la sbuccada dal Beverin e la punt d'Isellas, che ha eliminà il meglier pussaivel ils deficits ecologics da l'En.

En ina segunda etapa duai vegnir engondri ils onns 2017 fin 2020 il perimenter dal project vers engiu fin al cunfin cun la vischnanca da La Punt Chamues-ch. Il project è concepì uschia ch'i pon vegnir realisadas pli tard ulte-

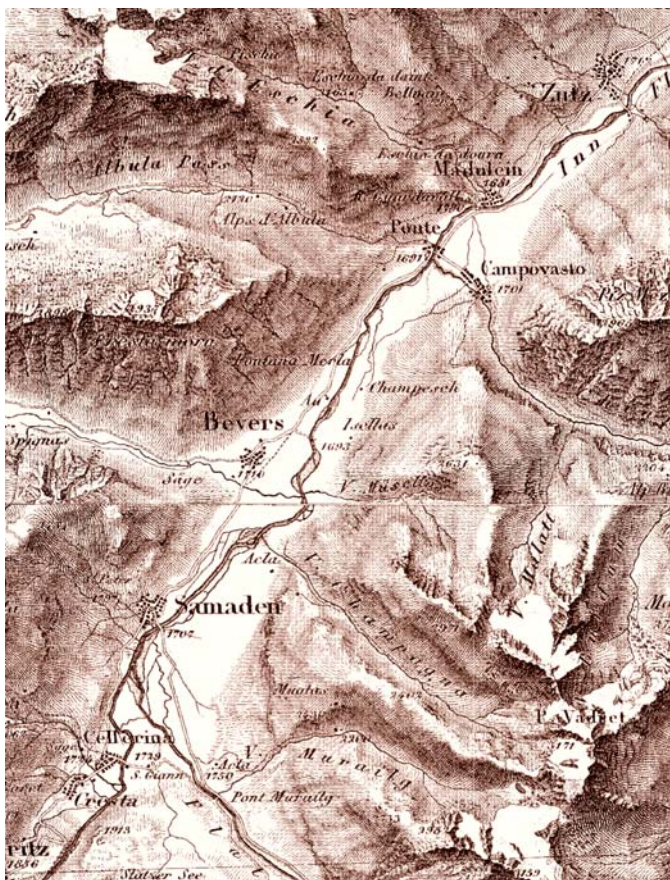
riuras etappas da revitalisaziun sin il territori communal da La Punt Chamues-ch.

Cun questa segunda etapa da la revitalisaziun da las zonas umidas da l'En a Bever duai l'En chanalisa vegnir schlargià sin ina lunghezza dad 1,7 kilometers e sin ina ladezza da circa 90 meters. Per quest intent vegn spazzà il rempar da la riva dretga e spustà per circa 70 meters en per il terren. Il curs d'aua survegn uschia dapli dinamica, quai che promova il svi-

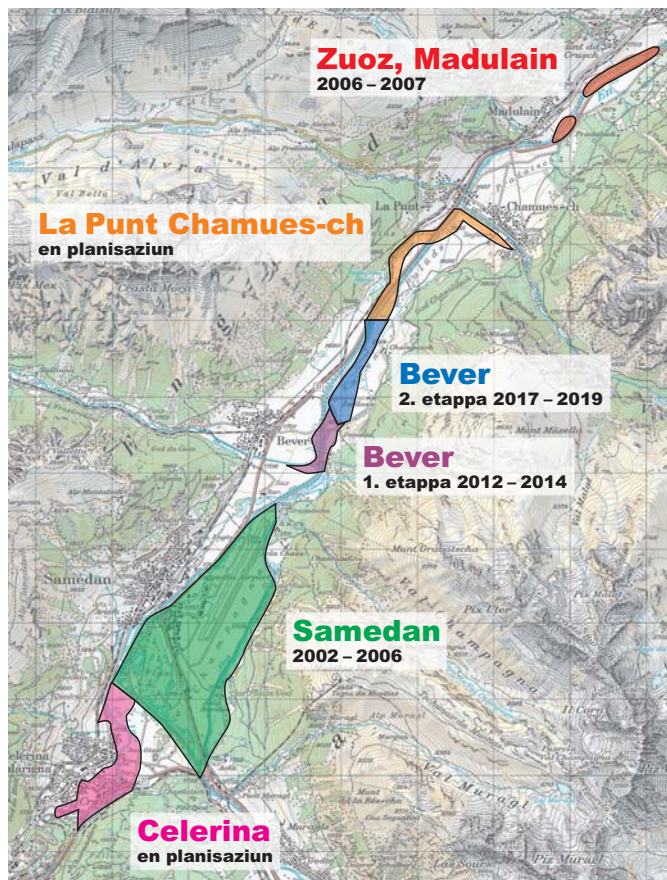
lup da biotops multifars ed ecologica-main prezios en las zonas umidas. Pli-navant vegn segirà – en in corridor da 20 fin 90 meters – il sistem existent d'auas internas che vegn ad accompagnar il flum en per il terren parallelain per lung dal nov rempar da la riva ch'è ussa pli lunsch davent. Ultra da funcziuns ecologicas preziosas regulescha quest sistem er ils currents da l'aua sutterrana ed impedescha uschia ch'il terren vegnia saturà nun-giavischadamain cun aua. Malgrà questa mesira duain ils systems eco-

logics ch'èn resultads tras la construcziun dal chanal vegnir mantegnids uschè bain sco pussaivel.

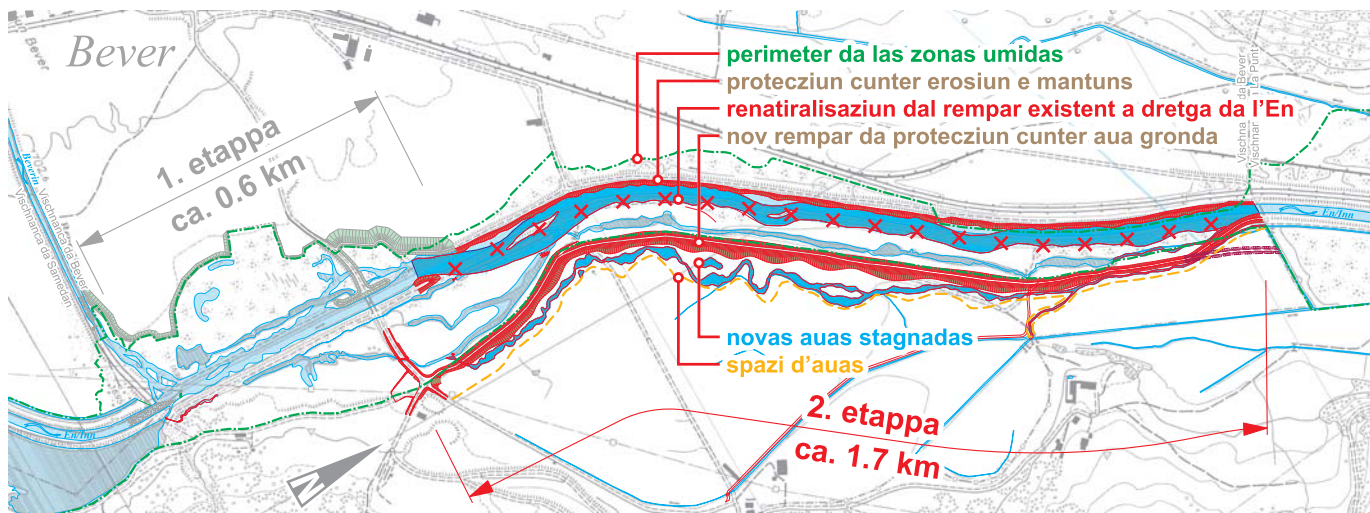
Ils 9 da zercladur 2017 vegn fatga l'emprima badigliada per realisar questa segunda etapa da revitalisaziun. Savend ch'ils success positivs da l'emprima etapa èn resultads svelt, pon las zonas umidas da l'En tar Bever survegnir in futur empermettent ord vista ecologica. La segir-ezza necessaria en cas d'aua gronda resta garantida er vinavant.

L'En avant las mesiras da correcziun (charta Dufour da 1858)

Projects da revitalisaziun a l'En da l'Engiadina'ota

La survista dal project da las etappas da revitalisaziun da l'En tar Bever

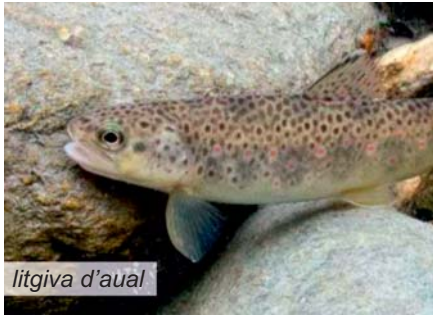
vipra

rivaun cumin

gravarel pitschen

litgiva d'auai

litschala

giansauna engiadinaisa

Zonas umidas da l'En vivas a Bever

Erik Olbrecht, insch. forestal dipl. SPF, Uffizi per la natira e l'ambient dal Grischun

Zonas umidas tutgan tar ils spazis da viver ils pli multifars da la Svizra. Fitg decisiv per lur apparientscha è l'element aua. La dinamica natirala da quest element procura cun auas grondas e cun setgira sco er cun erosiu e cun sedimentaziun per ina midada constanta entaifer il sistem ecologic. Sin in pitschen spazi po sa furmar in mosaic complex da spazis da viver fitg differents ch'èn suttamess a midadas permanentas. Grazia a questa diversitad chattan ins ina diversitad extraordinaria da spezias en las zonas umidas. Uschia porschan zonas umidas a circa la mesadad da las spezias indigenas d'animals e da plantas cundiziuns da viver idealas.

Per sa proteger cunter aua gronda u per cultivar terren èn bleras auas currentas vegnidas curregidas e trtgas en lingia en il passà. Tras quai han numerusas zonas umidas perdi directamain u indirectamain lur colliaziun cun la forza motorica da l'aua ed èn vegnidas donnegiadas u schizunt destruidas. Cun la spariziun da la diversitad dal spazi da viver èn sa reducidas er l'existenza e da plantas tipicas per las zonas umidas.

Er en Engiadin'ota ha la chanalisaziun da l'En disturbà sensiblaimain las zonas umidas d'importanza naziunala che accumpognan il flum, en lur funcziun sco spazi da viver dinamic. Cun realisar in'emprima etappa da revitalisaziun ils onns 2012 fin 2014 è vegnida messa la basa per valorisar persistentamain las zonas umidas da l'En en la vischnanca da Bever. Dapi la fin da la construcziun da l'emprima etappa vegn analisà scientificamain il svilup dals spazis da viver sco er da las spezias d'animals e da plantas entaifer il perimenter da revitalisaziun. Schebain ch'il traject giva revitalisà da la sbuccada dal Beverin fin curt sut la punt d'Isellas è – cun circa 600 meters – curt, pon gia vegnir constatads success allegraivels. Uschia han ins tranter auter pudì cumprovar che tant la litgiva d'auai sco er la litschala chattan cundiziuns idealas, èn avant maun en in dumber cleramain pli grond d'indivi-

dis e pon sa multiplitgar oz cun success a Bever, malgrà ch'ellas han differentas pretensiuns envers il spazi da viver. Emprimas cuadas da raras spezias d'utschels, sco il rivaun cumin ch'è fitg rar, han pudì vegnir observadas en las zonas umidas revitalisadas. Er per ulteriuras spezias d'animals e da plantas pon vegnir observads svilups empermettents che mussan en moda impressiunanta la valur ecologica d'ina revitalisaziun e sia impurtanza per mantegnair e per promover la diversitad da las spezias.

Las datas dal project

Svilup dal project:

- Vischnanca politica da Bever
- Uffizi per la natira e l'ambient dal Grischun
- Uffizi da chatscha e pestga dal Grischun
- Uffizi da gnaud e privels da la natira dal Grischun
- Uffizi da construcziun bassa dal Grischun
- Uffizi d'agricultura e da geoinformaziun dal Grischun
- Pro natura dal Grischun
- Staziun ornitologica svizra da Sempach
- KARCH – Center da coordinaziun per la protecziun dals amfibis e dals reptils en Svizra

Planisaziun e projectaziun:

Cuminanza d'inschigners

- Eichenberger Revital SA, Cuirra (direcziun generala)
- Hunziker, Zarn & Partner AG, Domat
- ecowert ScRL, Domat

Realisaziun da la construcziun:

- M. Pirovino & figls, Le Prese

Direcziun locala da construcziun:

- Biro d'insch. Plebani Peter L., Zuoz

Custs:

- Custs totals 1. etappa: 2,35 milliuns fr.
- Preventiv 2. etappa: 9 milliuns fr.

Ulteriuras infurmaziuns:

- www.gemeinde-bever.ch/revitalisierung

Impressum

Cuntegn: *Uffizi da construcziun bassa dal Grischun*. La reproducziun dals maletgs e dal text cun indicaziun da la funtauna è giavischada. Questa infurmaziun dal UCB sco er autras infurmaziuns davart temas stradals pon vegnir charginadas giu sco PDF e stampadas sut www.tiefbauamt.gr.ch > Documentaziun.

Project prospectiv per la vischnanca da Bever

Fadri Guidon, president communal da Bever

Suenter che la 1. etappa da la revitalisaziun da las zonas umidas da l'En sin il territori communal da Bever è stada curunada da success, vegn engrondi il perimeter dal project cun ina 2. etappa.

La vischnanca da Bever è superbia ed engraziaivla. Ils rempars dal flum ch'ins considerava pli baud sco gists, dastgain nus curreger oz. Cun il sustegn da la confederaziun, dal chantun e da sponsurs pudain nus puspè restituir in pau natiralezza a la natira, quai dentant senza renunziar a la protecziun necessaria cunter aua gronda. Ils ultims decennis è Bever adina puspè sa fatg valair tras quai che nus savain ir enturn en moda miaivla cun nossas resursas. Gia las emprimas ideas per renaturalisar las zonas umidas da l'En han chattà pauca sceptica tar la populaziun. A las ideas è suandada sco savens dischillusiun pervia dals custs. Cur che la confederaziun ha alura lantschà in program d'impuls, ha Bever duvrà mo paucas emnas per sa decider. Igl era cler ch'ins veglia realisar in'emprima etappa sco test. La sceptica ch'era avant maun è stada fitg impurtanta durant questa fasa, ed ella è quai anc oz. Ella ans ha permiss d'optimar il project pli e pli fitg, ed ans oblighescha da far il meglier or dal project. L'emprima etappa è vegnida terminada ed ha sveglià pir da dretg il giavisch da far da-

pli. Uschia pudain nus oz, mo dus onns suenter avair terminà las lavurs da construcziun, già puspè clamar las maschinas da construcziun. I vegn a dar midadas e disturbis. Ma quels vegnan ad esser ils ultims per bleras generaziuns. Quai che nus pudain realisar qua en quest mument permetta a la vischnanca da Bever da – speranza – mai pli stuair s'occupar dals rempars da l'En. Mai pli gronds custs per mantegnair ovras da protecziun a l'En. Il cuntrari: la valorisaziun da las zonas umidas d'impurtanza naziunala dal palpiri a zonas umidas realas che funcziunan permetta a la vischnanca da concepir ina cuntrada natirala unica per il turissem. Quest territori da recreaziun vischina na duai betg esser ina pedra preziosa en la cuntrada mo per la populaziun indigena. Nus pudain porscher er a noss giasts in'ulteriura pussaivladad da sa sentir bain a Bever.

Tut quai è mo pussaivel grazia al sustegn ed a la chapientscha da bleras persunas. En emprima lingua ston vegnir menziunads ils proprietaris da bains immobigliars ed ils

purs. En quest project sto l'agricultura ad emprima vista cunzunt dar, senza avair in niz personal direct. Per questa gronda purschida da maun cun vast orizzont vulain nus engraziar cordialmain als purs en quest lieu. L'engraziament va er als proprietaris dals bains immobigliars pertutgads. La vischnanca ha chattà dapertut gronda bainvulientscha.

La realisaziun da la segunda etappa da la revitalisaziun da l'En custa circa trais giadas dapli che quella da l'emprima etappa. Quai èsi da finanziar. Pussibilitar pussibileschan quai la confederaziun ed il chantun Grischun. Senza lur gronda contribuziun finanziaria fiss quest project nunpussavel e la vischnanca stuess s'occupar anc per decennis da rempars en decadenza. Il sustegn dal fond *naturemade star* da l'ewz dat a Bever la segirezza ch'ils custs restants restan en il rom dal credit prescrit. A tut ils lavurants da construcziun giavischain nus in plazzal senza accidents ed a la populaziun engraziain nus fitg per ses sustegn e per sia chapientscha durant la fasa da construcziun.

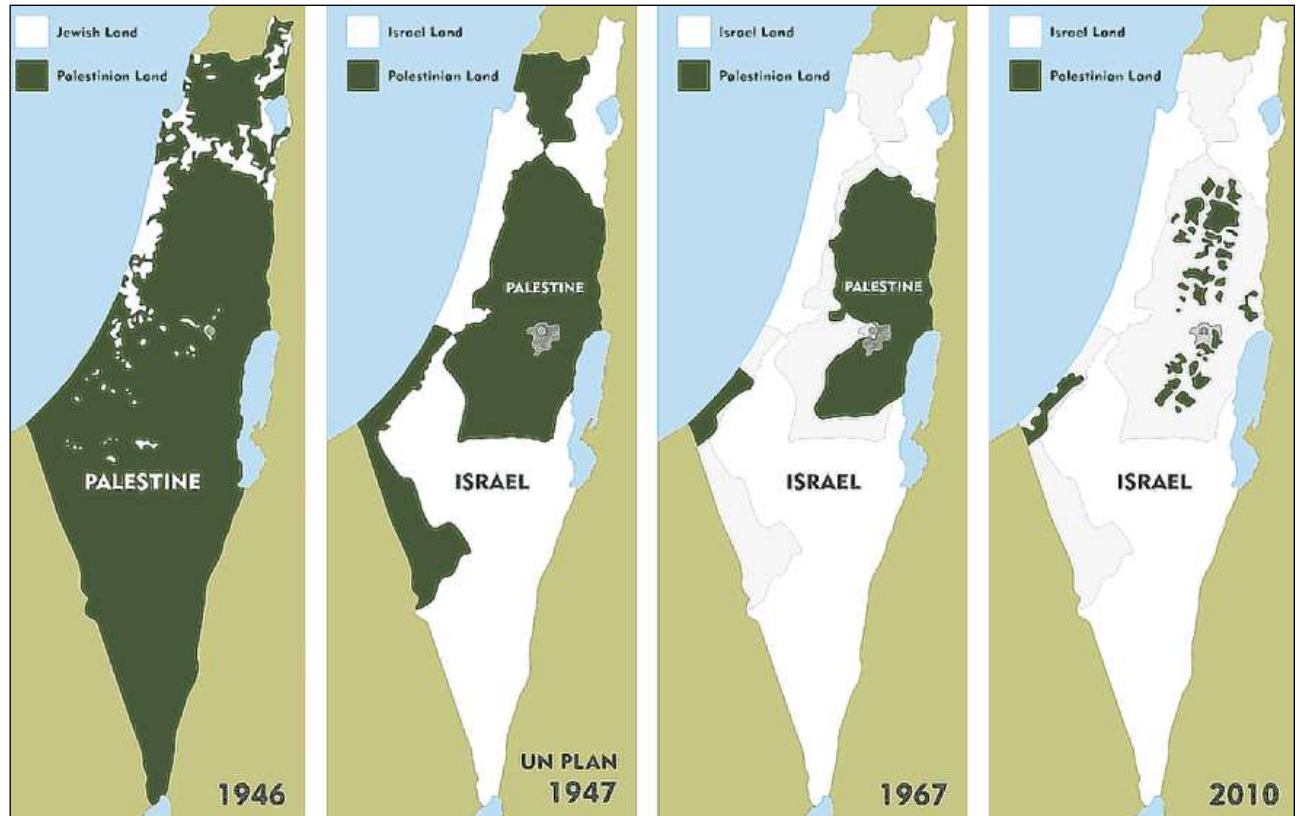
Appel per la concordia en Palestina

Persunalitads giudaiicas en Europa pretendan cunvegna da basa

DA GUIU SOBIELA-CAANITZ

■ **I n'è betg reussi a John Kerry, minstre d'affars externs dals Stadis unids, da metter ad ir trattativas da convivenza tranter l'Israel (strusch otg milliuns olmas) e l'autorità palestinaisa. A papa Francesc èsi perencunter reussi da beneventar ensemen ils dus presidents Schimon Peres e Mahmud Abbas; quest davos represchenta oramai er il Hamas da l'uscheditga strivla da Gaza.**

En Siria furiescha la guerra civila vinavant; ils pajais limitrofs Jordania, Libanon e Turchia ston beneventar adina dapli fugitivs. Ed uss anc l'Irac, nua che «la regenza centrala ha tuttafatg pers il nord» («NZZ» dals 24 da zercladur, p. 3). I na schmirvegla tuttina betg che gist la diaspora giudaiica, cun sia experientscha dals conflicts e sia rait globala da contacts, sa mova cun tschertgar ina via da pasch. «JCall» ('European Jews for reason') unescha burgais giudaiics europeics ed amis da l'Israel profundamain colliads cun existenza e segirtad da lez stadi e plain quitads per ses avegnir (...). 'JCall' manegia che l'occupaziun e la colonisaziun cuntinuadas da la Cisjordania e da Jerusalem ost periclitescchia l'identitad da l'Israel. Lezza politica indeblescha ed isolescha il stadi en la cuminanza internaziunala (...). Nus essan persvas che pir la fin da l'occupaziun e la creaziun d'in stadi palestinais possian segirar l'existenza da l'Israel sco stadi democratic.» L'organisaziun è sustegnida t. a. da l'istoricher Elie Barnavi, anteriur ambassadur da l'Israel, e dal politolog Hubert Védrine, anteriur minister franzos d'affars externs. La Palestina araba (Cisjordania e Gaza) dumbrà oz passa quatter milliuns olmas.

Charta istorica Palestina/Israel 1946–2010.

Ils sis pilasters da la convivenza

«Le Monde» (Paris) dals 20 da zercladur ha publictà in nov appel da «JCall» (<jcall.eu>) «per in'intervenziun politica internaziunala oz», firmà da persunalitads da la diaspora giudaiica en Belgia, Frantscha, Italia e Svizra, t. a. l'anteriura cuss. fed. Ruth Dreifuss ed il scriptur Alain Finkielkraut, commember da l'«Académie française». L'appel numna sis pilasters pussaivels d'ina tala cunvegna:

1. «Turnar als cunfins da 1967, cun ba-

rats territorials acceptads d'omaduas parts per resguardar las realitads d'oz.»

2. «Prender mesiras da segirtad per omaduas parts, basadas cunzunt sin ina preschientscha internaziunala oravant tut americana.»

3. «Dar cumpensaziuns als Israelians che vivan oz en Cisjordania e duain turnar en l'Israel.» En Cisjordania vivan oz var 300 000 colonists israelians.

4. «Proponer opziuns als fugitivs palestinais [che han bandunà l'Israel il 1948 u silsunter] ed a lur descendents (...). I pudessan restar nua ch'i vivan ussa, ir a star en il futur stadi palestinais, en auters

pajais ch'als beneventian, u en l'Israel sche lez als beneventa.»

5. Parter Jerusalem (oz 804 000 olmas) tranter la chapitala da l'Israel, cun ils quartiers oz israelians, e quella da la Palestina, cun ils quartiers oz arabs. «Proteger ils lieus sontgs [da Jerusalem] cun cunvegns internaziunals e lubir lur access a mintgin(a).» La citad è ordvart impurtanta per il cristianissem, il giudaissim e l'islam.

6. «Renconuscher tranter per il dretg dals Israelians da disponer da lur stadi ed il dretg dals Palestinais da disponer da lur stadi.»

■ GRISCHUN

Patrimoni cultural audiovisual dal Grischun

(cc) Rimnar, cataloghisar ed intermediar medias audiovisualas che stattan en relaziun cun il Grischun. Da questa tematica s'occupa in project da la biblioteca chantunala dal Grischun en collavuraziun cun l'uffizi da cultura. En il rom dal colloqui da quest onn da l'uniun Memoriav vegn preschenta ina schelta da projects e d'iniziativas sut il titel «Il patrimoni audiovisual e la rolla dals chantuns». A chaschun da la dieta speziala che ha lieu a Cuir surpiglia il Grischun ina posiziun particulara.

Il project che vegn realisà da la biblioteca chantunala ha la finamira da far in catalog online cun ils documents da film, da video e da tun d'impurtanza istorica che han ina relaziun cun il Grischun e che n'eran enfin ussa betg cataloghisads. Pervia da la periclitaziun acuta da questas

archivalias – per exempel cassetas VHS, bindels magnetic sco er films da 16 mm ed otg mm – èsi inditgà da prender mesiras d'urgenza perquai ch'ellas sa laschan conservar mo limitadamain. Las datas da quests bains culturals audiovisuals duain vegnir rendidas accessiblas ad ina publicitad interessada a partir da la fin da l'onn 2015 sur in portal en l'internet. Igl è previs che la biblioteca chantunala survegn ina copia digitala da quest medium ch'ella po metter a disposiziun a sia clientela registrada a staziuns da multimedia per guardar e per tadlar.

L'uniun Memoriav s'engascha per la conservaziun dal patrimoni cultural audiovisual da la Svizra. Ella vegn finanziada per la gronda part da la confederaziun e gida dapi sia fundaziun l'onn 1995 en blers chantuns ed en bleras regiuns da la

Svizra tar la lavur da conservaziun, iniziand e sustegnend projects. Oz s'engaschan pli e pli er ils chantuns per conservar lur patrimoni cultural audiovisual. L'iniziativa dal chantun Grischun è in bun exempel en chausa. Er per quest motiv organischescha Memoriav ses colloqui, ch'è adressà a persunas spezialisadas e che tracta il tema «Il patrimoni audiovisual e la rolla dals chantuns», quest onn en il chantun Grischun. Cun il colloqui 2014 da Memoriav duai vegnir preschenta ina schelta da projects e d'iniziativas da differents chantuns. L'emprim di, ils 27 da november, stat il chantun Grischun cun ses project en il center da las preschentaziuns e da las discussiuns.

Ulteriuras infurmaziuns chattan ins sin:
www.memoriav.ch

Il manader da project Pascal Werner a chaschun da la controlla da la perforaziun e da las parts tatgadas d'in film da 16 mm en il magasin da la biblioteca chantunala.

Il svilup da la populaziun grischuna

■ Per il temp medieval pon ins revelar mo punctualmain il svilup demografic en il territori da l'odiern chantun Grischun. Tenor calculaziuns approximativas è s'augmentada la populaziun da la Rezia da 30 000 sin 60 000 persunas tranter il 6avel ed il 14avel tschientaner. La densità da la populaziun variava fermamain tranter las vals principalas fritgaivlas cun lur fieras e citads (Maia-villa, Glion, Cuira) e las vals laterales isoladas cun lur vischnancas paupras. La creschientscha demografica dal temp medieval sa basava d'ina vart sin in surpli da naschientschas e da l'autra vart sin immigraziuns da regiuns prealpinas dapi il temp medieval tardiv sco era dal vest e dal sid durant il 12avel–14avel tschientaner (p.ex. ils Gualsers).

Temp premodern

La populaziun è creschida da ca. 75 000 persunas enturn il 1500 a max. 100 000 enturn il 1600 ed è sa diminuida fin il 1750 a ca. 71 000 persunas (en cuntrast cun la Svizra Bassa creschenta). Suerter il 1750 ha ella puspè cumenzà a crescer, cumbain a moda fitg modesta: il 1800 ha ina dumbraziun inuffiziala relevà 72 903 persunas. En il Grischun dal Sid è la populaziun sa diminuida anc pli ferm en il 17avel e 18avel tschientaner; en las Terras subditas (Vuclina, Buorm e Clavena) vivevan probablamain a la fin dal 18avel tschientaner approximativamain 90 000 persunas.

Per Cuira è attestada enturn il 1350 ina diminuziun da la populaziun, cumpensada tras l'immigraziun da glied da las regiuns dal Grischun sco era tras l'affluenza da mastergnants dal l'intschess dal Lai Rivaun e dal Lai da Constanza suenter l'incendi dal 1464. La citad ha obtegnì qua tras in nov profil architettonic e linguistic. Il stgaudament dal clima dal 1531–65 ha permess d'intensivar l'agricultura e la cultivaziun da graun era en regiuns pli autas. Era las separaziuns da pravendas renvieschan ad ina creschientscha da la populaziun durant quel temp. Las runcadas e colonisaziuns da territoris pli auts tras Gualsers en vegnidas terminadas a la fin da questa perioda chauda. Il pegiurament subsequent dal clima, ils Scumbigls grischuns respectivamain la Guerra da trent'onn (europeica), epidemias da pestilenza e crisas en il provediment dal pajais han depopulà il Grischun. Da la pestilenza, ch'ha infestà periodicamain il territori grischun tranter il 1349 ed il 1635, eran pertutgadas oravant tut las vischnancas situadas a las vias da transit. Cun excepziun da las epidemias dal 1628–35 ha la malsogna pudì vegnir franada bain svelta grazia a la topografia variada e fragmentada, a controllas severas ed a la collavuraziun cun citads lumbardas. Autras malsognas d'infeziun sco la virola e la tubercolosa, ma era fominas (surtut tranter il 1771 ed il 1773) han provocà durant tscherts temps in augment da la mortalità, en particular da quella d'uffants. Ma la populaziun sa restabiliva mintgamai spert grazia a l'augment da las naschientschas, quai ch'è daventà visibel a moda marcanta oravant tut suenter ils Scumbigls grischuns. Tals augments eran dentant mo

passagers e na manavan betg ad in augment demografic a lung termin, perquai che la societad tradiziunala adattava il dumber d'abitants a sias pussaivladads economicas cun limitar ils matrimonis e promover l'emigraziun. Las valladas alpinas internas faschevan part da las zonas d'emigraziun las pli impurtantas da la veglia Svizra. Surtut nauschas racoltas, savens en consequenza d'influenzas negativas da l'aura, augmentavan la disposiziun a l'emigraziun. Sper l'emigraziun temporara (Randulins) è s'establida era l'emigraziun definitiva en diversas furmas, particularmain a la fin dal 18avel tschientaner. Dal 15avel fin al 18avel tschientaner èn stads il Veneto e la Lombardia las destinaziuns principalas da l'emigraziun commerziala grischuna, a partir dal 18avel tschientaner èn emigrads ils Grischuns en differents stadis da l'Europa.

La diminuziun da la populaziun grischuna en consequenza da guerras e crisas ha manà a translocaziuns en il 17avel e 18avel tschientaner. Ils Gualsers han bandunà lur colonias pauc productivas sin ils auts ed han acquistà bains en las vals. La consequenza è stada in pitschen moviment da migraziun interna en il Grischun e la germanisaziun da vitgs rumantschs. Ils singuls bains ed ils aclauns, ch'eran las furmas d'abitadi predominantas durant il temp medieval, han fatg plazza a vischnancas serradas en il temp modern tempriv. La separaziun consequenta tranter vischins e fulasters/enderes ha mantegnì l'equiliber tranter il svilup da la populaziun stabla en las vischnancas e la productività agrara da quellas. Ils fulasters na pudevan betg maridar a bainplaischir ed eran sutmess al sistem da l'endogamia che garantiva la cultivaziun da bains abels da segirar la subsistenza ad in fiu. Il sistem da la partiziun reala ha dentant diminui la grandezza dals manaschis. La renunzia bunamain totala d'acceptar novs vischins en il 18avel tschientaner ha manà ad in bass potenzial d'innovaziun da la societad ed è responsabel per il grond augment dal dumber d'abitants betg sedentars.

19avel tschientaner

La populaziun grischuna è s'augmentada tranter il 1850 ed il 1888 annualmain per 1,5%, vul dir da 89 895 sin 94 810 persunas. La flaivla digren da la populaziun da 30 a 25% e la mortalità pli bassa ch'en l'ulteriura Svizra han effectua in aut surpli da naschientschas. En l'emprima mesadad dal 19avel tschientaner è stada la creschientscha demografica probablamain in pau pli auta. Il princip da l'autarchia, dretgs d'ierta variabls tenor regiuns, la vegliadetgna da maridar elevada e l'obligaziun a l'endogamia èn restads facturs decisivs e caracteristics per il chantun Grischun agrar fin viaden il 20avel tschientaner. Il servetsch mercenar ha mantegnì sia impurtanza fin en ils onns 1840. Alternativas eran il «ir giu'l Schuob», pratitgà tranter il 1817 ed il 1850 da ca. 700 uffants e giuvenils l'onn (Schuobacheclers), sco era autras activitads artisanalas a l'exteriur (oravant tut pastiziers e cafetiers). Ins emigrava per regla cun l'intenziun da turnar pli tard en patria. En consequenza

Concentraziun e «desertificaziun» furman duas problematicas constantas en il svilup demografic dal territori alpin.

FOTO BG/PIXELIO

da la Revoluziun franzosa, da la fomina dal 1816–17 e da la miseria dals onns 1848–50 èn blers Grischuns sa decidids d'emigrar per adina, oravant tut en l'America dal Nord. Fin suenter il 1850 ha il maun public gi da cumbatter surtut cunter la paupradad e l'integraziun dals n-Grischuns sedentars, da las stirpas vagantas e da singuls viagiants. Cun introducir il dretg da burgais per l'entira Svizra (1848) ed obligar las vischnancas da conceder il vischinadi ad esters e vagants, han ins chattà ina soluziun unitara ma malgista che privilegiava quella vischnanca – savens pli bainstantas – ch'avevan refusà categoricamain quella glied paupra. Las midadas structuralas ch'han manà a la perdita da la funcziun economica dals vagants han accelerà l'exclusiun da quels, inchargiand las vischnancas burgaisas cun grevazzas che surpassavan lur pussaivladads finanzialas.

Fin il 1850 è stà il traffic da martganzia sur ils pass alpines vers il sid, sper l'agricultura, la funtauna da gudogn la pli impurtanta. La derutta dal traffic da transit en consequenza da la construcziun da las viafiers tras las Alps, da la fin dals servetschs mercenars e da las midadas structuralas en l'agricultura han inizià ina depopulaziun ch'ha cumpiglià a l'entschatta surtut il Grischun Central, alura tut las regiuns perifericas. La cumpart da las persunas activas en l'agricultura è sa diminuida da 69% il 1860 a 46% il 1910. Las destinaziuns tradiziunals da l'emigraziun en l'Europa e sur mar han pers lur impurtanza, entant che la Svizra Bassa ha gudagnà successivamain attractività. Tranter il 1888 ed il 1910 è la populaziun grischuna creschida per 11,4% l'onn sin 117 069 abitants. La mortalità dad uffants e creschids è sa diminuida svelta suenter il 1895 grazia ad in meglier provediment medicinal. Il surpli da naschientschas è s'augmentà dal 1901 fin il 1910 a 7,2% l'onn.

Bunamain uschè impurtanta è stada l'immigraziun. Cuira ha consolidà sia

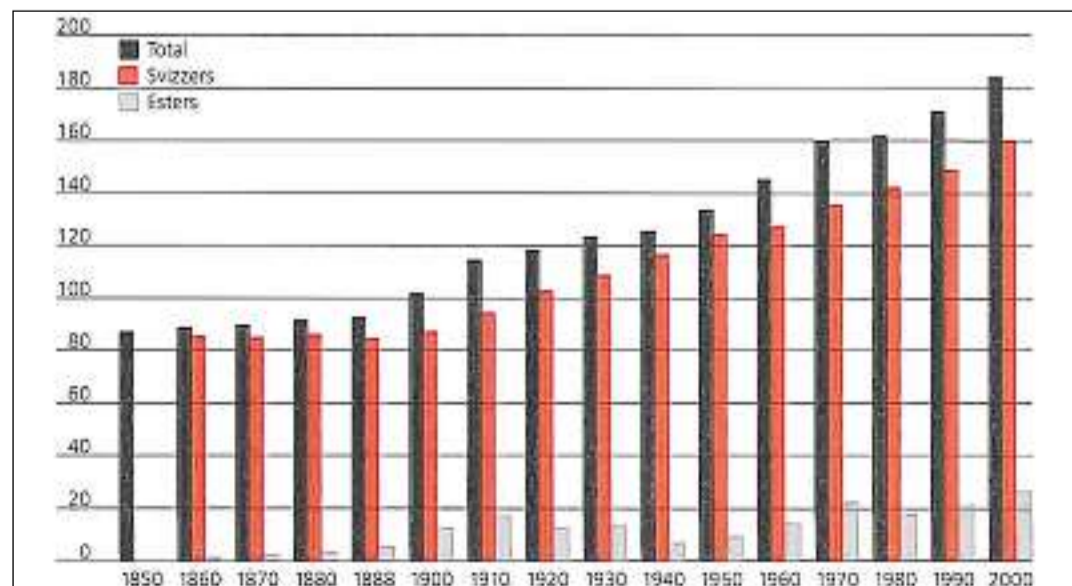
posiziun da center administrativ regional, l'industrialisaziun è dentant strusch reussida. La realisaziun da l'infrastructura en ils centers turistics e da la rait da vias e viafiers han fatg dal chantun d'emigraziun in pajais d'immigraziun. Las migraziuns internas e l'immigraziun en ils centers turistics respectivamain als gronds plazzals han transformà per temps la fatscha d'entiras regiuns. La chapitala Cuira (1850 6183 abitants; 1900 11 532) ed ils centers regionalis sco Tavau (1850 1680 abitants; 1900 8089) èn creschids svelta ed a moda persistenta. La part dals Svizzers immigrads e dals esters è s'augmentada regularmain en relaziun cun la populaziun residenta, muntond il 1910 en l'entir Chantun a 17%, en ils district da Landquart Sura e da Maloja schizunt a 32–35%. Quel onn lavuravan 27% da las persunas cun activitad da gudogn dal Grischun en il sector terziar (1860 9,5%), 26% en il sector secundar. Las regiuns perifericas èn dentant strusch vegnidas tangadas da l'immigraziun ed han era profità mo pauc dal provediment sanitar meglierà.

20avel tschientaner

L'Emprima Guerra mundiala ha introduci ina fasa cun in svilup demografic retardà ch'ha durà – interrut d'in restabiliment en ils onns 1920 – fin il 1941. La populaziun è creschida en consequenza dal surpli da naschientschas, entant che la bilantscha da la migraziun è restada negativa. Las structures tradiziunals èn dentant sa midadas era en regiuns perifericas. La vegliadetgna da maridar è sa sbassada, perquai che la pussaivladad da chattar in'occupaziun ordaifer l'agricultura permetteva da maridar senza surprendre il bain puril. Il mument da la maridaglia ed il cumporment reproductiv èn s'adattads a quels da la populaziun dal rest da la Svizra. La crisa economica e l'entschatta da la Segunda Guerra mundiala han sminui la quaida da maridar, e pir en ils onns 1941–50 è il dumber da matrimonis puspè creschì en cumparegliaziun cun il decennì precedent. La rata da divorzis è sa multiplitgada tranter il 1870 ed il 1950 en tut per duas giadas e mez, cun fitg grondas differenzas regionalas e localas. L'Emprima Guerra mundiala ed ina politica pli restrictiva han manà ad ina reducziun da la cumpart dals esters (per gronda part lavurers esters domiciliads mo temporarmain) ch'ha cuntinuà en consequenza da la crisa economica mundiala prorutta en ils onns 1930. Las regiuns agraras han subi ina depopulaziun sensibla en ils onns 1920–30. Durant la crisa economica mundiala è quella sa retardada, ed en intgins districts ha cumenzà in moviment da migraziun sin da la Svizra Bassa. En ils onns 1941–2009 è creschì il

dumber d'abitants per ca. 49%. En in'emprima fasa (fin il 1970) è s'augmentada la populaziun per 7,2% l'onn. La creschientscha rapida dal dumber da naschientschas en tut ils districts e la rata da mortalità retardada han chaschunà in augment dal surpli da naschientschas. L'aspetativa media da la vita è muntada da 67,7 onns (umens) respectivamain 72,6 onns (dunnas) il 1950 a 76,6 respectivamain 82,4 onns il 1999. La bilantscha dals moviments migratorics è restada negativa en in'emprima fasa, la cumpart dals esters è dentant tuttina s'augmentada da 8,1% il 1950 a 14,9% il 1970 respectivamain a 15,2% il 2001. L'immigraziun considerabla dad esters cuntrastava cun l'emigraziun anc pli numerusa da Grischuns. Sco en il 19avel tschientaner returnan dentant blers da quels suenter la pensiun. Tranter il 1970 ed il 1980 è sa ralentada la creschientscha demografica. La midada da tenuta envers il maridar, la famiglia e la sexualità sco era l'emancipaziun da las donnas han provocà a partir dal 1965 ina diminuziun marcanta da la rata da naschientschas (effect da la pirla). Quest svilup n'è, per motivs socials e religius, betg sa manifestà al medem mument en las differents parts dal chantun Grischun: en ils centers urbans ed en las vischnancas a las vias da transit ha el inizià pli baud ch'en las regiuns agraras perifericas. Era motivs religius han giugà ina rolla. En ils davos decennis dal 20avel tschientaner è la populaziun grischuna puspè creschida pli spert en consequenza da la bilantscha positiva dals moviments migratorics (per l'emprima giada dapi il 1910, en media per 6,8% l'onn). Cumbain che l'augment da la populaziun grischuna, inizià il 1950, è s'avischinà plaun a plaun a la media svizra, han ils territoris periferics subi ina reducziun da la populaziun per part massiva. Tranter il 1941 ed il 2000 è sa diminuida la part da las persunas activas en l'agricultura da 38,4% a 5,7%. Las regiuns autsituadas han cumenzà a sa depopular e bleras culegnas da muntogna èn vegnidas bandunadas. Quest process da «desertificaziun» e la concentrasiun dals abitadis en ils fons da las vals furman dapi il temp modern tempriv constantas en l'istorgia da la populaziun dal Grischun.

Werner Meyer

Statistica da la populaziun grischuna 1850–2000.

Lexicon Istoric Retic

Il LIR cumpiglia bundant 3100 arttgels (geografics, tematics, artitgels da famiglias e biografias) davart l'istorgia grischuna/retica e la Rumantschia. Editura: Fundaziun Lexicon Istoric Svizzer; versiun online: www.e-lir.ch; versiun stampada: www.casanova.ch u en mintga libreria.

Dunnas che ston endirar per amur dal celibat

Relaziuns intimas tranter dunnas e spirituals èn adina vegnidas tabuisadas e marginalisadas

DA CLAUDIA CADRUVI / ANR

■ **I dat in'uniun per dunnas che pate-schan pervi dal celibat. L'uniun ha dacurt tramess ina statistica a la Conferenza dals uestg svizzers. 310 dunnas e 146 uffants cumparan en questa statistica. Davos las cifras stattan crudaiplas sorts. La presidenta da l'uniun Gabriella Loser Friedeli di tar questas cifras: «Quai è sulet il piz dal culm da glatsch.»** «ZöFra» è la scursanida dal num d'uniun. Scrit ora vul quai dir «Verein der vom Zölibat betroffenen Frauen in der Schweiz». Il numer da telefon suvegnan ins tar il 111. L'uniun è vegnida fundada il 2000. Sia istorgia ha cumenzà diesch onns avant.

In grond basegn

A l'entschatta dals onns 90 è sa furmada ina rait da dunnas che stevan en ina relaziun intima cun in spiritual u conventual. Questa rait è s'enfirmida cura che l'uestg *Hansjörg Vogel* ha fatg enconuschent ch'el saja daventà bab. Cun questa chaschun ha la grupp da dunnas tramess brevs a 150 dunnas che vivevan tenor lur savida era en ina relaziun cun in spiritual. 100 respostas èn vegnidas enavos. Da quellas èsi resorti ch'i exista in grond basegn da s'unir. Il

1996 hai dà l'emprim inscunter. Quatter onns pli tard han las dunnas fundà l'uniun.

20 onns ina relaziun zuppada

La biografia da la presidenta da l'uniun è tipica. «Pli che ventg onns hai jau vivì en ina relaziun zuppada cun in conventual», raquinta Loser Friedeli. Avant nov onns han els finalmain maridà.

Malgrà questa dira experientscha na haja ella strusch ina giada pensà londervi d'extrar. Cun la baselgia catolica sco instituziun haja ella segir tschertas fadias. Ella haja p. ex. difficultads cun questa tenuta stinada da betg prender enconuschientscha da la realitad. Tuttina di ella: «Jau sun ina catolica persvadida.» Ella entaupia adina puspè buna glied en questa baselgia. Ella saja activa en il cussegl-pravenda. «Jau sper anc adina ch'igl è pussaivel da muventar insatge. Ma i sto vegnir da la basa e na da surengiu.»

Reacziuns positivas

L'uniun consista da 50 commembras activas ch'èn sa scrittas en. In'otra part da l'uniun èn las gruppas d'agid. En pliras regiuns hai era persunas da contact che porschan sustegn a dunnas pertutgadas. Quai èn anc ina giada bunamain tschient persunas che n'èn betg

sin la glista da commembers u commembras. Quella glied lavura per part era en la baselgia e sto perquai restar anonima.

Fin ils 12 da matg da quest onn ha l'uniun emprendì d'enconuscher 310 biografias da dunnas che han già u han relaziuns cun spirituals u conventuals. Da quellas relaziuns èn resortids 146 uffants. Ils 12 da matg ha l'uniun inoltrà sia statistica a la Conferenza dals uestg svizzers. Il medem di èn las cifras vegnidas publitgadas en il «Tages-Anzeiger». Sin quai hai dà bleras reacziuns. «Tattas, tats u ondas han telefonà e fatg da savair ch'els hajan in biadi u ina biadia, in nev u ina nezza che saja era naschida suenter ina tala relaziun.» I haja da be reacziuns positivas. La glied haja ditg ch'i saja uras da metter sin maisa il tema.

«Quai fa vegnir malsaun»

Il pir saja il taschair, di Loser Friedeli che ha sezza senti quai cun corp ed olma. «Viver ina relaziun zuppada e na pudair dir a nagin tge ch'ins viva, quai fa malsaun.» Las dunnas stettian massivamain sut pressiuin dals umens che teman che lur existenza vegnia destruida. Intginas dunnas gjajan enturn dus u trais onns cun in numer da telefon en satg avant ch'ellas prendian si contact cun l'uniun.

La suffrientscha sto daventar insupportabla fin ch'ina dunna telefonescha.

«Bleras han raquintà a mi lur vita al telefon», di la presidenta. L'emprim discours saja savens l'emprim pass per schliar il problem. «Mintga dunna manegia ch'ella saja la suletta cun questa sort.» I fetschia bain a las pertutgadas d'udir ch'ellas sajan betg las sulettas. I saja bun, sch'ellas emprendian d'enconuscher autras dunnas che hajan fatg atras il medem e che hajan chattà schliaziuns.

Tge fa l'um?

Las schliaziuns sajan fitg individualas e dependian da la vegliadetgna. Intginas relaziuns gjajan dapart. Bleras tegnian. Dunnas sur 45 onns – ellas lavuran savens per la baselgia – spetgian per ordinar fin ch'il partenari vegnia pensiunà. Intgins spirituals en quella situaziun emprovan da survegnir ina pensiun anticipada. Suenter la pensiun gjaja il pèr ad abitar en in'otra regiun ed emprovia da giudair la vegliadetgna communabla uschè bain sco pussaivel.

Per conventuals saja i pli difficil. Els na hajan nagina pensiun, sch'els sortian da la claustra.

Spirituals sut 50 onns midian savens lur «clamada», sche la partenaria vegnia en speranza u sch'els vegnian denun-

ziads. En tals cas emprovan ins da cuntanscher che l'um possia daventar laic e lavurar sco assistent pastoral. Uschia possia l'um restar sin sia professiun e far quai ch'el haja emprendì. I dettia dentant era in'entira ritscha dad umens che sajan vulnerads e trumpads. Els na veglian avair da far nagut pli cun la baselgia. Loser Friedeli enconuscha intgins anteriurs spirituals che lavuran oz en domenas socialas. Trais auters gudognan lur paun da mintga di sco manschunz da taxi, sco ortulan e sco survegliader d'ina piazza da camping.

Bleras relaziuns restian per adina en il zuppà. Schizunt relaziuns cun plirs uffants.

Telefon da contact: 026 470 18 32.
Pagina d'internet: www.kath.ch/zoefra

Tge è il celibat?

Il celibat munta tenor lexicon la nunmaridadad da l'um. Entras quai che la sexualitad ordaifer la lètg è scumandada da la baselgia, na dastgan spirituals e conventuals catolics betg avair relaziuns intimas.

In manual da gruppas etnicas

Uniuns europeicas da giuventetgna sa preschentan

DA GUIU SOBIELA-CAANITZ

■ **«La GiuRu (Giuventetgna Rumantscha) promova contacts tranter la giuventetgna da las differentas regiuns rumantschas e dad autras minoritads internaziunalas.» Quai pon ins leger sin la pagina d'entrada (www.giuru.ch) da lezza uniun.** I na smirvegla tutina betg ch'ella fa part da la «Giuventetgna da gruppas etnicas europeicas» (1) («Youth of European Nationalities», YEN), rait d'organisaziuns fundada 1984. La primavaira passada ha la YEN publictà ina brochura da 68 paginas per sa preschentar (2). Il text è monoling englais, ma mintga uniun descritta là reproducescha frasis u texts en ses linguatg; per la GiuRu (p. 21) tuna quai: «Tgi che sa rumantsch sa dapli! Tgi che sa rumantsch po pli ditg!» e lur: «Oh tgei biala schibetta per la...» en connex cun la tradiziun sursilvana da «trer schibettas». Per mintga lingua u dialect stat in pled per «hello», in per «love» ed in per «cheers»; per rumantsch tuna quai: «Allegria!», «charezza» e «viva». Il Sidtirois Sebastian Seehauser, parsura da la YEN, preschenta l'organisaziun en l'introduzziun: «La YEN è ina rait dinamica ed activa d'uniuns da giuventetgna en in'Europa da pliras culturas e linguas. Nus lain lavurar per proteger e stimular minoritads e gruppas etnicas autoctonas (...). Cun nossas activitads variadas lain nus influenzer differents stgalims e manifestar ils dretgs e basegns da las minoritads (...). Insaquantas vuschs or da nossa commembranza sa preschentan e preschentan lur cuminzanzas (...). Ins po resguardar quest cudesch sco in avant-past che motivescha da savair dapli davart gruppas etnicas autoctonas (...). Grazia fitg a la Fundaziun europeica da la giuventetgna che ha pussibilità questa publicaziun» (p. 7). L'occorrenza principala da la YEN è la dieta annuala durant

l'Emna sontga («Easter Seminar»); quella da 2012 ha gi lieu a Ritten (per talian Renon) en il Tirol dal sid, la giuventetgna frisa dals Pajais bass (foarsitter@fyk.nl, www.fyk.nl) arranschada quel da 2013 a Ljouwert (per olandais Leeuwarden). Ina dieta da supranstanzas ha lieu mintga atun, la proxima dals 9 als 14 d'october, arranschada a Gdansk (per polac Gdansk) en Pommerania dal club da studentas e students cuschubs. Mintg'onn envida ina u l'autra uniun commembra a «Voices of Europe», in'emna da chant choral; a quella da 2012 ha envida la giuventetgna croata da Burgenland (Austria) dals 5 als 12 d'avust. La YEN fa part da l'Uniun federalistica da communitads etnicas europeicas.

L'ierta da l'Emprima guerra mundiala

La brochura preschenta mo 19 uniuns da giuventetgna: 4 en Austria, 3 en Germania, 2 mintgamai en Italia e Serbia, 1 mintgamai en Danemarc, Frantscha, Macedonia, ils Pajais bass, Pologna, Svizra ed Ungaria, sco er ina da Grezia emi-

grada en Germania. Il maletg sa mida sch'ins localisescha las gruppas etnicas en dumonda sin ina carta geografica d'avant tschient onns: 6 da lezzas cuminzanzas oz minoritaras derivan da l'Austria-Ungaria da quella giada e 6 da la Germania imperiala. Ils patgs internaziunals da 1919 e 1920 han stgaffi ina gronda part da las minoritads d'oz. Quai sa reflectescha en la suprastanza da la YEN: la patria sidtiroisala dal parsura è vegnida taliana 1919, e la patria da la suprastanza circa Fatma Resit, la Trakya dal vest, part da la Turchia enfin a 1913, è vegnida annectada 1920 da la Grezia. Lezs patgs han anc creà minoritads en Belgia, Danemarc, Frantscha, Italia, Pologna, Rumenia e Tschecoslovachia, sco er en il reginam da Serbs, Croats e Slovencs, che ses retg ha numnà 1929 «Jugoslavia». Ina da las pli grondas è stada la germanofona (francona ed alemana) da l'Alsazia-Lorena, anteriur pajais autonom (strusch 15 000 km²) da la Germania imperiala: «L'art. 26 da la costituziun dals 31 da matg 1911 respectava ils linguatgs materns en l'administraziun e l'educaziun,

tudestg en las regiuns germanofonas, franzos en las strivlas perifericas francofonas» (3). 1919 ha la Frantscha annectà l'Alsazia-Lorena ed abolì sia autonomia. En la brochura da la YEN (p. 35) sa preschenta la grupa da giuventetgna da l'«Elsass-Lothringischer Volksbund» (EL, robert.joachim@gmx.net) sco suonda: «Ins tracta il tudestg sco lingua estra a scola, en l'administraziun, ils documents, la vita publica euv. (...). Nus ans engaschain en dumondas culturalas, economicas e socialas.» La brochura da la YEN (p. 36) numna pliras persunalitads da l'istorgia alsaziana: Il poet en tudestg vegl Otrifrid von Weissenburg († 875), l'abadessa e scriptura Herrad von Landsberg († 1195), il pictur artist Martin Schongauer († 1491), il reformatur Martin Bucer (1491–1551), il medi, teolog, organist e filosof Albert Schweitzer (1875–1965, premi Nobel da la pasch 1952), Hans Arp (1886–1966), Tomi Ungerer (* 1931) euv. La statua da la libertad a New York è ovra dal sculptur Auguste Bartholdi (1834–1904) da Colmar. La brochura na menziuna nagin Lorenais germanofon; ins stuess almain far edament l'um da stadi Robert Schuman (1886–1963). El è stà advocat en la citad francofona da Metz ed ha fatg ina carriera politica en Frantscha suenter 1919, mettend ad ir 1950 quai ch'è lura vegnì l'Uniun europeica.

Bilinguitad sco sfida e sco trumf

Fatma Resit manegia: «Far part d'ina minoritad munta per mai m'occupar trasor da mia atgna identitad. I po far vegnir confusa da crescher si cun duas culturas differentas. Suna differenta? Sche quai constat, èsi mal? Na! (...) Far part d'ina minoritad munta ch'ins po tscherner tranter las tradiziuns e culturas dal conturn. Ins po observar, prubar, cumparegliar e scuvrir l'atgna identitad» (p. 13). La brochura menziuna ina renunada

scriptura bilingua d'oz: «Maja Haderlap (* 1961 ad Eisenkappel-Vellach / Zelezna Kapla-Bela) è ina scriptura austriaca. Lezza Slovena da Carinzia ha gudagnà 2011 il Premi Ingeborg Bachmann [da litteratura tudestga] per ses text poetic ,Im Kessel' davart la resistenza dals Slovencs da Carinzia cunter la Wehrmacht» (pp. 30, 32, 34). En la gasetta litterara «Volltext» (wien@monopol.at) dals 12 da fanadur 2011 scriv'la: «Avant mes temp da scola discurreva mo sloven; pir a scola hai emprendì tudestg (...). Cun frequentar il gimnasi ed ir davent da chasa, han las noziuns da mia infanzia entschavì a sa sperder. Jau scumbigliava num d'ervas e da zerclims (...). Buna-main tut nos temas da raschienen chasaun parevan dubius ed ord moda. En pli valeva il sloven en Carinzia sco ina lingua senza valur ch'ins duaja discurre mo tranter las quatter paraids, betg en public (...). Ina lingua na viva betg d'atgna forza, mabain da ses diever. Sch'ella perda sia funcziun sociala u da mintga di, lura sa retir'la en la marventada. Ella è in fasch da fils, in organissem viv che la structura sociala tegna ensemen. Ella na po betg emigrar; cun passar il confin, perd'la sia abladad da sa renovar (...). Jau sun conscienta da viager in transit linguistic; cun sriver, prova da restar chapibla, da sriver in'istorgia e cun sriver da cuntanscher terra ferma.» Quai scriva ina persuna disada da sriver en almain dus linguatgs. Ella ha emprendì ad ir en turn cun domadus; per ella era quai ina sfida, uss è quai in trumf.

1. **Adressa:** Jugend Europäischer Volksguppen, Postfach 640228, D-10048 Berlin. **Posta electronica:** board@yeni.org o office@yeni.org. **Internet:** www.yeni.org.
2. **YEN, Minority handbook for beginners. Information, facts and figures about the Youth of European Nationalities and its network.**
3. **Màrti Hell, Le drame d'une colonisation. F-68000 Colmar (Jérôme Do Bentzinger, ISBN 2 84960 056 3) 2005, p. 54.**

Inscunter da la giuventetgna da gruppas etnicas da l'Europa da l'onn passà a Bautzen.

MAD